

ה'ניטל' ולתנהגו

טוביה פריינד

מחבר ספרי 'מועדים לשמחה' ז"ח,
'שלמי מועד' ו'שלמי שמחה'

מה מקור השם "ניטל"? מה מותר ומה אסור ללמוד בליל ניטל והאם מותר לכתוב בו חידושי תורה? היכן נסגרו ישיבות? ומה עשו גדולי ישראל לדרותיהם באותו לילה? מה הם המשחקים הפופולריים שאימצו לעצמם גדולי התורה והחסידות בליל זה? ומדוע עדות המזרח לא קיבלו עליהן את מנהג ה"ניטל"? - כל מה שרציתם לדעת על מנהגי ישראל ב"יום אידם", בכתבת תחקיר מקיפה שלפנינו

מנהג מבטל תורה

במאמר זה יבואר כחו של אותו מנהג ישראל מלפני מאות שנים שלא נכתב בזה בהרחבה בספרים רק נמסר לנו איש מפי איש, ועל כגון זה אמרינן "מנהג ישראל תורה".

בשיח שרפי קודש ח"א, אות תקכ"ב, הובא ממכתבו של הגרצ"י מיכלזון אב"ד פלונסק, שהרה"ק חידושי הרי"ם ז"ע סיפר, שפעם שאל כומר אחד את רבי יונתן אייבשיץ זצ"ל הלא כתבו החכמים אשר העולם עומד על התורה, וא"כ בשעות הללו אשר אינכם לומדים על מה העולם עומד? והשיב לו הר"ר יונתן ש'מנהג ישראל תורה הוא, ומנהגן של ישראל שאינן לומדים - הוא בעצמו התורה שהעולם מתקיים עליו. (הובא בטעמי המנהגים עמו' ת"ק, ובאוצר כל מנהגי ישורון עמו' 102). וכ"כ בלב שמח החדש דף פ"ב בשם הגה"ק מהרי"ץ מראזלע שהעולם קיים על מנהג ישראל שהוא ג"כ תורה.

גם מסופר על גדול אחד שהיה לומד בליל ניטל, פעם נכנס חכם אחד לבקרו ומצאו לומד, שאלו מדוע לומד בניטל, ענה לו ע"ד צחות שרוצה לראות הגיהנום של אלו הלומדים בניטל. אמר לו החכם שעל לימוד בליל ניטל אין גיהנום כ"כ, אבל ללעוג על מנהג ישראל בודאי יש גיהנום. וקיבל מיד את דבריו.

איזכורים בספרי הקדמונים

על יום אידם מוזכר בכמה ספרי ראשונים, אך בהרבה דפוסים שלטה יד הצנזור והושמט ונמחק כל הקטעים

השייכים לעניניהם, מ"מ נשארו ספרים שלא הגיע בהם ידם הארוכה של הצנזור.

לראשונה מצאנו את "ניטל" [על ביאור מילת "ניטל" יתבאר להלן] בדברי הרשב"ם בשם רש"י זקנו, וכ"כ הבעל התרומה בסי' קל"ד [בהרבה דפוסים נמחק קטע זה, אולם במפתחות נשאר זכרו ט.פ.]: "ופי' רבינו שמואל בשם רבינו שלמה זקנו דמון הדין אינו אסור אלא יום האיד שעושין בשביל ישו הנוצרי, כגון ניטל וקינה אבל שאר איד שלהן אין תופשין בו ממשות, ולא שייך לומר בהן אזיל ומודי. ואפילו אותם שעושין בשביל התלוי [הכוונה הוא ליש"ו הנוצרי השני שנקרא "תלוי" ע"ש שנתלה ט.פ.]: יש להתיר מטעם דקי"ל בגווייהו דלא אזיל ומודי".

וכן מצאנו ברבינו יונה עמ"ס ע"ז דף ב' במשנה לפני אידיהן של עכו"ם אסור לשאת ולתת עמהן, וכתב ע"ז וז"ל: "ויש לתמוה האיך נהגו העולם לשאת ולתת עם הגוים בשלשה ימים אלו, ולא עוד אלא אפי' ביום אידם אינם נזהרים, ונראה דסמכו על מה שאמר רשב"ם ז"ל בשם זקנו רש"י ז"ל שאינו אסור אלא קצ"צ וניתל שעשוין עקרון בשביל יש"ו הנוצרי שהם תופשים בהם ממשות ועיקר...". וכן איתא בתוס' רבי אלחנן שם, ובאגודה שהביאו שיטת רש"י. וכ"ה בפסקי תוס' ע"ז אות א', וכ"כ הסמ"ג דל"ת מ"ה, והגהו' מיימוניות ע"ז פ"ט, ובארחות חיים ח"ב הל' כ"א אות א', ובכפתור ופרח פ"י, וברא"ש ריש מס' ע"ז.

ר"ע מברטנורא גם הזכיר אודות יום אידם, [דבריו מובאים במס' ע"ז פ"א מ"ב, בדפוס ויניציאה שנת ש"ט, ובמהדו' מנטובה שנת שכ"ב כבר שלטה בו ידי הצנזור גרע והוסיף] וכתב: "ויום ראשון [בשבת] הוא יום אידם של נוצרים לפיכך

אסור לשאת ולתת עם הנוצרים בכל יום ראשון, וכן בכל יום איד שלהן שעושין אותו כגון נט"ל ופסקו"ה, אבל שאר ימי אידם שעושים לשם הקדושים שלהם שאין תופסין בהם שם אלהות מותר, עכ"ל.

כמו"כ מוזכר בתרומת הדשן על משלוח דורנות בראש השנה שלהם, וז"ל בס' קצ"ה: "בכמה עיירות נוהגים היהודים לשלוח דורנות לכומרים ולשלטונים ביום שמיני לניתל כשמחדשין להם השנה, יש חשש זהירות בדבר או לא. תשובה: יראה דיש ליזהר בזה שלא ישלחו ממש באותו יום אלא יום קודם או אחריו..."

כמו"כ מוזכר יום אידם ניטל בספר הנצחון לרבי ליפמאן מלהויזן (שחי בפראג בשנות ה"א ק"ס בזמנו של הראשונים) ובהמשך הבאנו מש"כ לענינינו.

הכיניו "ניטל"

רבים ניסו לפתור, כוונת הכיניו המובא בספרי הראשונים הנ"ל, במילת "ניטל", שפעמים כתובה באות ט' ופעמים באות ת'.

מדברי הבני יששכר, שכתב בספרו רגל ישרה, אות י"ד, מבואר, שהוא ע"ש נטילתו

ועקירתו מן העולם באותו לילה. ויש שכתבו שהכיניו הוא לאותו האיש יש"ו משום שלא רצו להזכיר את שמו, דשם רשעים ירקב כינו אותו ה'תלוי', כיון שנהרג ונתלה על העץ, ולא מוכרח שתלו אותו באותו לילה, אלא כך קראו ליש"ו הנוצרי.

ויש שרצו לפתור שהשם "ניטל" שרשו בלשון רומי (לאטינית) הוא 'נאטאל' שפירושה יום הולדת, כי לפי דעת הנוצרים ישו נולד ביום זה. וכן הוא בס' הנצחון הנ"ל בפרשת בראשית על הפסוק נעשה אדם כתב שמילה "ניתל" במשמעות יום לידתו של אותו האיש. [וראה בס' תשובות וביאורים סי' קמ"ו ג"כ ביאר שזמן הולדת נקרא ברומית נאטאל. וראה ביגדיל תורה תשמ"א, סי' ק"מ].

נציין עוד, כי יום ט' טבת הוא אחד מהימים שנמנו במגילת תענית להתענות בהם, והובא בשו"ע סי' תק"פ שמתענים בו. וכתב המחבר שלא ידוע מה נעשה בו. [בט"ז ומג"א שכתבו שבו מת עזרא הסופר, ולכן קבעו בו תענית].

ובפי' תוס' חדשים שם, כתב, שיום הולדתו של אותו האיש שהיה בתקופת טבת חלה באותה שנה בט' טבת, ולכן גזרו תענית

באותו יום. ולזה התכוונו גם בס' הלכות גדולות ובספר ארחות חיים שכתבו על התעניות של ט' טבת שלא ידעו אבותינו על מה מתעניין, ונסתר הסוד. [ויש שרמזו זאת בשם ניט"ל שהוא ר"ת נולד יש"ו ט' לטבת. כן הביא הרב אהרן אוסיבל במאמרו במחנה החרדי ט"ז טבת תשנ"א עמו' 22-23]. ולא כתבוהו הפוסקים מפני פחד הנוצרים.

ויש לציין שהחוות יאיר במקור חיים או"ח סי' צ"ז אות ב' מתאונן על שמזכירים את כיניו הגנאי של 'ניטל', בין היתר כתב גם על מנהגים שצריכים זהירות מאימת המלכות. וכותב: "ולא יפה עושין הרוקין בעלינו לשבח' ממוסף ר"ה, וגם בכל השנה אני תמה על מנהגים כאלה פן יבולע גדי בין שבעים אריות ולא סמכינן אניסא. וכיו"ב אני תמה על הפיוט 'הגויים ומלכותם', אף כי שערי תירוצים לא ננעלו מי מכריחנו לאלה, ובכה"ג נדפס בקיצור פסקי הרא"ש דע"ז כגון כס"ח ניתל, וכדאי בזיון וקצף על מ"ש הקדמונים קסח וניטל", עכ"ל.

ומענין לענין נביא מש"כ בספר המנהגים לר"א טירנא, בהגהות המנהגים (הנדפס לראשונה בניציאה שנת שכ"ו) באות י' כתב: "לפי שנאמר (דברים כ"ז ט"ו) גבי

ארור וגבי פסל "וענו" שהוא לשון הרמת קול, כדאיתא ברוקח. מזה נראה לי דנהגו בליל ניטל לומר עלינו בקול רם, אף שאין נוהגין כן כל השנה מפני הסכנה".

בשם משמואל להרבי מסוכטשוב בח"ב דף ע"ה ליל ו' דחנוכה תרע"ז מבאר דהולדת אותו האיש היתה בסמוך לחנוכה, מפאת היות הולדתו חלק והשלמה מנס חנוכה. דהיוונים הטילו זוהמא בנפשות ישראל, וחכמי המשנה בקדושתם התגברו ע"י כח התורה. ומדמה זאת בשם משמואל לזוהמא בתוך הקלחת, שמחמת רתיחת הקלחת נדחה הזוהמא אל שפתה עד שנסתלקת, כן חכמי המשנה אורייתא הוא דמרתחא בהו, ודחו בזה את הזוהמא מכלל ישראל, ויצא מכלל ישראל אותו האיש הידוע אחר איזה דורות, ולכן זמן לידתו היא תמיד בזמן מפלת היוונים להורות שזה היה גמר מפלתם שנדחו מכלל ישראל לגמרי.

והנה מה שכתב הבני יששכר שבליל התקופה נהרג, צ"ע ממה שכתוב אצלנו בחסרונות הש"ס לסנהדרין דף מ"ג ע"א, שבערב פסח תליוהו לישו הנוצרי על שכישף והסית והדיח את ישראל, וא"כ עכ"ח צ"ל שבליל התקופה לא נהרג.

ובסדר הדורות (ג"א תק"ס) כתב שתרי ישו הנוצרי היו, והראשון היה תלמיד ר"י בן פרחיה, ובזמן ינאי המלך והילני המלכה. ואותו תלו בערב הפסח. ואחריו קם שני בזמן רבן גמליאל הנשיא שהיה במאה שנים אח"כ ובו מאמינים הנוצרים וסופרים ללידתו.

והמקור לדברים אלו הוא בתוס' הרא"ש על מס' סוטה דף מ"ז ע"א שכתב: "דמה שאמרינן ישו הנוצרי כישף והדיח והסית את ישראל, אין זה ישו הנוצרי האמור בסנהדרין פרק נגמר הדין שתלאוהו בערב הפסח, שאותו היה בימי הילני המלכה סמוך לחורבן הבית, והיושע בן פרחיה היה מדורות הראשונים סמוך לבנין הבית קודם לשמעון בן שטח שהיה בימי ינאי המלך".

וכ"כ המאירי במסכת סוטה שם ובפתיחה לאבות. ועיין בהגהו"י יעב"ץ מס' סנהדרין דף ק"ז דשני יש"ו הוי. וכן הוכיח הרש"ש בהגהותיו לסנהדרין דף ל"ז דשנים הוי. ועיין בשו"ת חוט השני לבעל חוות יאיר סי' י"ט. ויש לציין שהוא שלא כמו שכתב בסדר היוחסין, ובמגילת ניטל. [מגילה זו מיוחסת לאחד מתלמידי החת"ס

שהעתיקה מכתבים שהיה מונח אצל רבו]. וראה בסדר הדורות מע' תנאים ר' יהושע בן פרחיה שכתב: "ובידי העתק ממעשה שהיה בימי הילני המלכה ותלמיד ר"י בן פרחיה". ואולי כוונתו למגילת ניטל הנז'. ועיין בזה בזכר יהוסף לגר"ז שטרן בסוף תהלוכות האגדות.

חגת הניטל והלכותיו נידונו בהרחבה בספרי ראשונים ואחרונים, גם בתלמוד נכתב במקצת אודות אותו האיש ומעשיו. בתלמוד ירושלמי שנחתם בשעה שנרדפו ונהרגו חכמי ארץ ישראל בחרבם של קסרי רומי שנתנצרו, כמעט ולא מוזכר אף מלה מהנוצרים, רק בתלמוד בבלי שנחתם בארץ בבל הרחוקה שלא שלטו בה רומיים נכתבו הדברים. וגם בורק רמז בלבד, שלא להמציא לנוצרים פתחון פה על כל צרה שלא תבוא. אבל מאוחר יותר גם זה הושמט ע"י הצנזור. [היום שבטלה הצנזור, מובאים ורשומים לפנינו בחסרונות הש"ס, במסכת סוטה דף מ"ז, סנהדרין דף ק"ז, שבת דף ק"ד ע"א. ובירושלמי שבת פ' י"ב הל' י"ד. ובתוספתא שבת פ"ב ו'].

ברם למרבה הצער בהרבה ספרים שלטו ידי (או מוראו) הצנזורים למיניהם, כך שהושמטו ונקטעו הדברים וזאת ראו להוציא מחמת חרפתם ובשתם, אך לא עלה בידם ונשתמרו הדברים לדורות, מהרבה ספרים שעדיין לא שלטו ולא הגיעו בהם ידי הצנזורים. ומהם יתד ופינה להלכות ומנהגים אלו.

מה שאין לומדים בו

הטעם הפשוט שאין לומדים בניטל הוא לפי שבימים הראשונים היו צוררי היהודים אורבים להם ומכים בלילה ההוא את אותם שמצאו ברחובות, ע"כ גזרו חכמי הדור על אחב"י שישבו בבתיהם בלילה ההוא, ולא ישוטטו בחוצות. שפעמים היו מכים מכות אכזריות עד שמתו תחת ידם, שההמון חשבו זאת למצוה. כך בהסכמת גדולי הדור על המלמדים ועל התלמידים שישבו בבתיים. כן הובא בס' בספר המטעמים אות נ' שהביא משם ספר ליקוטי הפרדס [לא ידוע היכן הוא בנמצא, ואלי הושמט ע"י הצנזור. ט.פ.]. וכן העתיק בטעמי המנהגים עמו' ת"ק.

כטעם זה כתב באוצר מנהגי חסידים בשם הגה"ק מאלעסק, עמו' ק"ט, שראה בפוסקים קדמונים הטעם שלא למדו, כי היו עושים פוגרומים, לכן גמרו שלא להאיר בליל זה ולכן לא למדו, ומכיון שאנחנו מבני יוצאי אשכנז, לכן נמשך המנהג לא ללמוד.

המקור הראשון שאין לומדים בליל ניטל הוא החוות יאיר בספרו מקור חיים (שחי בשנת שצ"ז) ובס' קנ"ה אות א' ששם החוות יאיר בקיצור הלכות: "אודות מנהג הלימוד בליל חוגה פלונית..." והשאר לא נדפס, וכנראה שיד הצנזור שלטה בו.

יש לציין שמנהג זה היה נפוץ באשכנז כיון ששם שלטו הנוצרים בחזקה. וכפי שכבר הבאנו לעיל מס' המנהגים של ר"א טירנא שבניטל היו אומרים "עלינו לשבח" בקול. ובשאר ימים לא מחמת הפחד, כיון שיום אחד אפשר להיזהר שלא ישמרו.

כמו"כ הוזכר מנהג זה שלא ללמוד בליל אידם ניטל, בספר "התאבקות" להיעב"ץ הבנוי ומיוסד על הפולמוס הידוע עם איש ריבו, בתוך הדברים מוזכר שבהגיע ליל כותי הוא ניטל, אפי' גאוני ארץ בטלים בלימודם, ועוסקים בענינים אחרים.

בעל קרבן נתנאל כתב [דבריו הם בכת"י הועתק בנטעי גבריאל חנוכה, בסוף מאמר ארוך על ניטל]: שהטעם שאסור בלימוד התורה בליל ניטל הוא משום אבילות שנולד בו אותו האיש. וז"ל: "מה שאמרה גיטתי בשמי, אמת הוא כי לילה זו כמו יום שחרב בית המקדש, ומטעם זה אסור ללמוד כמו בתשעה באב, וטעם זה אסור לגלות, ומכאן זה נשתרב המנהג הרע ששוחקים, אפילו לומדים אינם שמים על לב, וברוך השם שהאיר עיני לעמוד על תוך הדבר". עכ"ל.

כטעם זה כתב החת"ס (נדפס באגרות סופרים סי' ב', ובקובץ תשובות סי' ל"א, נדפס בהשלמות לונדון תשנ"ד) שכתב: "על דבר אשר נשאלתי מאת מעלתו הרמה בענין לאסור ת"ת בליל חגם, לא שמעתי טעם מקובל, גם מה ששמעתי מאמ"ו מוה"ר נתן אדלער כהן צדק ז"ל, הוא אמר הטעם הוא משום אבילות, ולכן אסור ללמוד, כך שמעתי מאמ"ו"ר הגאון החסיד ז"ל".

כדבריו כתב גם רבי יחיאל מיכל היבנר מניזנוב בשו"ת הד"ר תנינא סי' כ"ט אות רע"ו, הטעם שאסרו בלימוד בתורה ד'פקודי ה' ישרים משמחי לב' ובלילה ההוא ישב

בדד וידום כי נט"ל עליו (איכה ג' כ"ח) ויען שאין אנו שרויים בשמחה, לכן אסרו בלימוד, כמו אבל שאסור בתורה מטעם זה, ואז ימלא שחוק פינו בב"א.

שם בחת"ס הקשה אם הטעם הוא משום אבילות, א"כ יהא מותר ללמוד לימודים המותרים בעת אבילות רח"ל ובט' באב. גם מה שאמרו שהוא עד חצות תמה, מה ההבדל באותה לילה בין קודם חצות לאחר חצות. ולכן כותב: "דאפשר שנהגו קדמונינו כן משום שלא ליתן מקום לבע"ד לחלוק ולשטן לקטרג בהיות באותה הלילה כל העמים נועדים לבית אלהיהם מחצות ואילך כידוע. ועם ה' אלו ישנים על מטותיהם אפי' לומדי תורה רובם ככולם נעורים תחילת הלילה וישנים אחר חצות. ולא רצו לגזור שיהיו כל ישראל עומדים השכם מחצות ואילך באותה הלילה כאילו אנו נגררים אחר חוקותיהם, ע"כ בהשכל מנעו הלימוד קודם חצות לגמרי וממילא כל ת"ח ישן תחילת הלילה ויקום אחר חצות, ומכ"ש בעלי משא ומתן הקובעים עתים לתורה בכל יום מסתמא בתחילת הלילה, אותה הלילה נמנעים ללמוד מפני המנהג, וע"כ יעמדו אחר חצות לשלם חובתם דבר יום ביומו, וממילא יהיו כמה וכמה עוסקים בעבודת ה', אלו מפה ואלו מפה, וחמת המלך שככה. - ומסיים החת"ס - וטעם זה הגון בעיני, ולא קשה מידי היכן מצאנו יום שמקצתו אסור ומקצתו מותר, כיון שהסברא נכונה כמו שכתבו תוס' פסחים שם ד"ה היכן מצינו. ומתוך הדברים אתה למד שיש לגעור בהקובעים מושב לצים שמחים לאיד" עכ"ד.

טעמו של הבני יששכר כבר הבאנו לעיל שמחמת הגברות הקליפה בלילה זה מפני שנהרג, ונרמזו שמו בתורה ונוקב שם ה' ר"ת יש"ו, ושורשו מקליפות עורב וכלב... ומסיים: "ושמענו ממגידי אמת שאירע מעשיות כמה פעמים בליל נטילתו ועיקרתו מן העולם שבא כלב לבתיהם של אלה שלמדו תורה בניגוד למנהג, ומנהג ישראל תורה היא".

בקונטרסנו בולחחכמה (שבסוף ספרקדושת אהרן להרה"ק רבי אהרן מסאדיגורא) באות ל' כתב וז"ל: "אבי הקדוש וזקני הקדוש לא למדו בלילה הזאת, והנראה לי כי הוא אותו האיש למד תורה ומדוע לא תגן התורה עליו, אך יען שלא למד תורה לשמה לזאת

אינה מגנה עליו. והנה בין לומדי התורה יש חילוקי דיעות, יש שלומד לשמה ויש הרבה שלימודם כמו חכמה אחרת, וא"כ יוכל להיות קטרוג על אותן שאינם לומדים לשמה, מדוע לא יענשו ג"כ ח"ו כאותו האיש, לכן למען טובת אלו בטלו לימוד התורה באותו הלילה והוא לשמה". עכ"ד.

וכע"ז כתב בלוח היום יום בשם האדמו"ר הרשב"ב מליובאביטש שהטעם שאין לומדים הוא כדי שלא להוסיף חיות, והכוונה שלא תעמוד לו זכות תורתו שלמד אצל יהושע בן פרחיה. וע"ע לעיל מה שהבאנו מהרה"ק רבי שמואל מסוכטשוב, שמסביר כי ביציאת אותו האיש מכלל ישראל נדחתה הזוהמא לחוץ ונטהרו ישראל מזוהמת היונים, ולכן מבטלין אז מת"ת, לרמז הפסקת חיבור לישראל ולא תעמוד הזכות שהיה תלמיד יהושע בן פרחיה.

בשם הרה"ק מהרי"ד מבעלזא ז"ע מביא בשו"ת דברי ישראל (וועלץ) ח"ב סי' פ"א, טעם על ביטול התורה בליל ניטל עפ"י דברי המגיד הגדול ממעזריטש ז"ע, שפי' את דברי הגמ' (ברכות דף לא ע"א) אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה. פ' שהאדם צריך תמיד להיות מחשבתו דבוק בהשי"ת, רק בעת לימוד התורה פטור מדביקות הבורא כדי שיוכל להתעמק בלימודו. וזהו אל יפטר אדם מחבירו שהוא לשון חיבור היינו דביקות הבורא, אלא מתוך דבר הלכה שרק אז מותר לו להפסיק

מדביקותו שמתוך כך זוכרהו. וע"ז הוסיף מהרי"ד, שלכן נהגו שלא ללמוד בניטל, כי הוא זמן של התגברות הקליפות, לכן צריך להתעסק מאד בדביקות הבורא ולא להפסיק אפי' ללימוד התורה.

בקדושת ציון (מבאבוב) עמו' קכ"ט, כ': "ורבים חתרו לדעת מדוע יבטלו ת"ת בלילה הזה, והגם שאפילו אם לא נדע הטעם בדבר, די לנו בזה מה שכן נהגו מעולם אבותינו ורבותינו, אמנם עלה ברעיונו מילתא בטעמא, דהנה ידוע דאותו האיש היה תלמידו של רבי יהושע בן פרחיה ולמד תורה הרבה, ולבסוף כישף והסית והדיח את ישראל כמבואר במס' סנהדרין דף ק"ז ע"ב, ומזה אנו רואים בחוש אומרם ז"ל (אבות פ"א) לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, וכמבואר בגמ' ב"ק י"ז ע"א גדול לימוד התורה שהלימוד מביא לידי מעשה, דאותו האיש אעפ"י שלמד הרבה, כיון שהיה תלמוד בלא מעשה יצא לתרבות רעה, עד כדי להסית ולהדיח, ולכן בלילה שנולד בו תיקנו שלא ללמוד, להראות כי לימוד התורה כזאת בלא מעשה אינו נחשב מאומה. כי התורה ניתנה לנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים. ואפשר להעמיס דבר זה בפסוק (תהילים קי"ט) "עת לעשות לה' הפרו תורתך", שיש עת אחת בשנה דהיינו ליל ניטל שצריכין להראות כי העיקר הוא לעשות לה'. ולכן הפרו תורתך, שמותר לבטל אז מלימוד התורה, כי ביטולה של תורה אז, הוא להראות שהעיקר הוא קיומה".

ביטלו ישיבה בליל אידם

בספרי קורות הימים, מובאים, כי מטעמים המבוארים לעיל סגרו את הישיבות וביטלו את תלמודם בליל זה. כן היה נהוג באשכנז ובישיבת החתם סופר שבהם למד בצעירותו (ראה להלן). וכן מהרה"ם שיק לא למד עם תלמידיו בליל חגם (שו"ת דברי ישראל לר' ישראל וועלץ אב"ד בודפשט, ח"ב סי' כ"א). וכן הערוגת הבושם היה נמנע מלימוד בליל זה (ס' ערוגת הבושם סו"פ שמות. ובנטעי גבריאל הביא שאחיו בעל הקרן לדוד היה מקיל קצת בליל ניטל ובחן את תלמידי הישיבה. עד שיצא לאור ספר ערוה"ב וראה את דברי אחיו, אז פסק מלנהוג כן). כן היה מקובל מנהג זה

מסופר על גדול
אחד שהיה לומד
בליל ניטל, פעם
נכנס חכם אחד
לבקרו ומצאו לומד,
שאלו מדוע לומד
בניטל, ענה לו
ע"ד צחות שרוצה
לראות הגיהנום
של אלו הלומדים
בניטל. אמר לו
החכם שעל לימוד
בליל ניטל אין
גיהנום כ"כ, אבל
ללעוג על מנהג
ישראל בודאי יש
גיהנום...

על משכבו בניטל והיה משכים קום לעסוק בתורה (בית ישראל הנ"ל עמו' ש"א). כן היה נהוג בישיבת המהר"ם שיק, והכתב סופר, והערוה"ב (כפי שביארנו לעיל). וכן היה נהוג בישיבתו של רבי הלל מקולימאי (ס' מדור דור ח"ד. ויבואר בהמשך מהנעשה שם). וכן הוא בישיבת מטרסדורף (בית ישראל שם).

כמו"כ מכל הטעמים שהבאנו לעיל שאין לומדים, יש בזה נפק"מ לגבי איך לנהוג בהם, כיון דיש כמה זמנים ומנהגים שונים לגבי ניטל. כפי שנבאר בארוכה בספרנו "מועדים לשמחה", ח"ב, כסלו טבת, סימן י"ג.

ההתעסקות ומנהגים שבו

אף שהבאנו לעיל שחכמינו הזהירו שבליילה זה ממהרים לנוח ומשכימים קום ללימוד בחצות או לפנות בוקר. מ"מ בלילי חורף הארוכים הניחו גדולי ישראל את דברי חול הנחוצים לעשותם בלילה הזה. מהם עסקו בחשבונות, מהם קבעו אסיפות של צרכי הקהילה.

על רבינו המהרש"א מסופר שהיה נוהג בליל זה לחשוב בו בחשבונותיו של הכנסותיו לדעת כמה ממנו להפריש מעשר לעניים.

בספר תוכחת מוסר, בראשו, מסופר: שגודל התמדתו של המהרש"א ידועה היא עד שהיה קושר את שערותיו לתקרה בלילה כדי שלא ירדם אף לרגע. אולם בליל ניטל לא עסק המהרש"א בתורה, אותו לילה נהג לחשב את הכנסותיו כדי לדעת כמה עליו להפריש מעשר לעניים. אירע מקרה ואיש אחד קל דעת ופושע תושב העיר אוסטראה, שהיה בליבו טינא על המהרש"א, הלשין על המהרש"א שתמיד מחרף ומגדף את הנוצרים. כהוכחה לדבריו הביא את מנהגו של המהרש"א שלא ללמוד תורה בליל חגתם, כי אויר הלילה טמא. המהרש"א שלא ידע מאומה ישב כמנהגו בהגיע אותו לילה לערוך חשבונותיו. תוך עריכת חשבונותיו נפל פתאום ספר מתוך ארון הספרים ארצה, הוא מיהר לקום ממקומו גחן והרים את הספר, נשקו והעמידו במקומו. לא עברו דקות ספורות ושוב נפל ספר ממקומו, התכופף שוב והעמידו במקומו. כאשר חזר המקרה בפעם שלישית, נפעם המהרש"א והרהר

באונסדארף ובמאטרסדארף כפי שהעיד רבי ישראל טוסיג ממאטרסדארף שרבותיו לא מסרו את שיעוריהם בליל ניטל (בית ישראל ח"ח עמוד ש' מנהגי מטסדארף אות קע"ב הערה צה. ומסופר שם שהוא עצמו, בליל ניטל באחת השנים ישב ולימד כדרכו, לאחר השיעור עמד אחד הלומדים, ואמר: רבי, ניטל היום. נזדעזע ר' ישראל, ושאל לבנו, מדוע לא הזכרתני שניטל היום. ענה שלא רצה להפריע לו משיעורו. אמר לו להבא אל תעשה לי כדבר הזה אלא תזכיר לי שניטל היום).

וכן נתקבל מנהג זה בכל חצרות החסידים, שלא ללמוד בליל ניטל, ואף את הת"ת ששם למדו תינוקות של בית רבן שע"ז אמרינן אין העולם מתקיים אלא על הבל פיהם של תשב"ר, ג"כ מנעו מהם מללמוד. וספר בית ישראל הנ"ל מובא, שהאדמו"ר בעל הפני מנחם מגור זצ"ל סיפר לו, שבילדותו היה לומד בת"ת חיי עולם, ובליל ניטל שולחו הילדים לביתם. כאשר בא הביתה, שאלוהו אחיו (כ"ק אדמו"ר ה'בית ישראל' זצ"ל) מה זה מהרת לבוא הביתה בשעה מוקדמת כ"כ? ענהו שבלייל ניטל אין לומדים בחדר. הצטער אחיו על ביטול תורה, והלך ושיטח את טענותיו לפני אביהם בעל האמרי אמת, היתכן לשלוח תשב"ר מת"ת קודם זמנם. ענהו אביו מנהג ישראל תורה היא.

המהרש"ב מליובאביטש התבטא פעם בחריפות: "די מתמידים וואס די אכט שעה איז זיין נוגע בנפש, האב איך ניט האלט". - פי' המתמידים שאצלם שמונה שעות הללו נוגעים בנפש, אינן מחבבם - (ליקוטי שיחות חלק ט"ו עמו' 554, וראה בלוח "היום יום" שנערך ע"י האדמו"ר מליובאביטש זצ"ל ב"ז בטבת).

אך, נוסף ונציין, כי מה שביטלו מדברי תורה הוא רק עד חצות, ולכן כתבו והזהירו הגדולים לילך לישון במוקדם כדי שישכימו בחצות הלילה ללימוד התורה. וכמש"כ החת"ס בתשובת הנ"ל לקום בחצות הלילה לעסוק בתורה, שלא ליתן מקום לבעל דין לקטרג באותה לילה שהעמים נועדים לבית טפלתם מחצות ואילך ועם ה' ישנים על מטותיהם.

לקום ללימוד בחצות הלילה בליל הניטל הזהירו הרבה גדולים. וכן צוה האדמו"ר רבי יוחנן מקארלין (סידור בית אהרן, תשד"ם). וכן האמרי אמת מגור היה מקדים לעלות

בלבו הלא דבר הוא זה. נטל את הספר בידו ופתחו לעיין בו, באותו רגע נפתחה הדלת בחזקה, שוטרי העיר עם מפקדם נכנסו בבהלה החדרה בלוית אותו "מוסר". כאשר ראו כי המהרש"א עומד כשספר בידו נסוג המוסר בבושה והשוטרים עזבו את הבית. כך הופרה עצתו של אותו מוסר, בהשגחה מיוחדת מלמעלה.

כמו"כ היו גדולים שהיו מעיינים בספרי מלחמות וטבע, וכן מסופר בדבר חנה השלם ח"ב עמו"מ"ג על רבי חנה מקאלשיץ הי"ד שבצעירותו ראה אותו פעם זקינו בעל הדברי יחזקאל משינאווא בליל ניטל מעיין בספר יוסיפון, אמר מדחזינן שאינו מבטל זמן, שמע מיניה שעתידי הוא להיות אדם גדול. ושם בח"א הליכות והלכות עמו"ל"א מסופר עוד, שבגדלותו כשנשאל רבי חנה ע"י אחד המתחדשים, מאיפה הוא יודע גיאוגרפיה בדיוק נפלא, השיב שבניטל היה מעיין בספר הברית במקומות שמדבר מענינים אלו.

בתולדות ערוגת הבושם נכתב שבעל ערוה"ב הורה שמותר לעיין בניטל בסיפורי צדיקים. אך בנטעי גבריאלי שם הביא מרבי מרדכי מנדבורנא שאמר סיפורי צדיקים ג"כ בכלל האיסור. ספרי מוסר וספרי חסידות נכלל ג"כ שלא ללמוד. ראה שו"ת קנין תורה ח"ה סי' צ"ב, ובתשובות וביאורים שם בסי' קמ"ו.

לכתוב חידושי תורה ג"כ נמנעו בליל זה, כפי שכבר הבאנו לעיל מאוצר יד החיים אות פ"ח שראה בכתבים של המעתיק איזה ספר משנת ר"ו שלא כתב כלל באותו לילה, ונתן סימן בדרך צחות עה"פ "ישב בדד וידם כי ניטל עליו" (איכה ג', כ"ח). אבל להעתיק דברי תורה בלא לימוד מותר, נטעי גבריאלי שם בשם האדמו"ר מפאפא צ"ל.

ועיין בשו"ת שבט הקהתי ח"א סי' ע' שנשאל בסופר סת"ם העוסק לפרנסתו בכתבת ספרי תורה תפילין ומזוזות אם מותר לו לכתוב בליל ניטל. ובתשובתו מצדד להחמיר שלא לעסוק בכתבת סת"ם שהיות ולחומרא צריך לברך ברכת התורה קודם כתיבת סת"ם כמו שהכריע הביאור הלכה. אך בכתבת מגילה אפשר להקל, וזאת לפי מש"כ הבית אפרים דקריאת המגילה אינה בכלל לימוד, שאינה ממש

ככתובים. ובפרט אם יכוין בפירוש שאינו רוצה לצאת בזה יד"ח לימוד התורה.

משחקים בליל ניטל

על המשחקים בליל ניטל, מצאנו לגדולים שנהגו לשחק בשח בליל ניטל. בליקוטי שיחות חנוכה תש"נ מסופר שכ"ק חמיו (הריי"ץ) העיד שאביו (הרש"ב) נהג אז לשחק או לעמוד בשעת מעשה ולהציע האיך לשחק בשח. וביאר שבוה לימוד הוראה שאפי' בזמן שאין יכולים ללמוד ינצלו הזמן לשחק במשחק שיש בו חכמה בעניני רשות שעושים לש"ש, בבחינת בכל דרכך דעהו, וזה מוסיף חכמה בראש בכדי שיוכלו להבין אח"כ תורה יותר טוב. ועוד טעם שמקדש שם שמים ושבתו של ישראל לעיני העמים שמחשיבים את המשחק בראותם שבני ישראל הם עם חכם ונבון גם בחכמה זו. וסיים: מזה ישנה גם הוראה כיצד לנהל את זמן הניטל לא להיות בטל ח"ו אלא לתועלת, ובפרט להוסיף בעניני חכמה או בהוספה בצדקה וחסד או בהנהגת הבית וכדומה.

גם מצאנו לגדולים ששחקו בקלפים, וכן היה נוהג בישיבות אשכנז בהן למד החת"ס בצעירותו, על רבו של החת"ס במגנצא מספר רבי מאיר להמאן, שמאן דהו הלשין

על ר' טבלי שייאר, בעון משחק קלפים עם תלמידיו בליל ניטל. באותו לילה פרצו אנשי המסדר הנוצרי אל בית מדרשו. בנס היו אז כולם עסוקים בשאלה הלכתית שהופנתה זה עתה אל הרב, וכל אחד השתתף בויכוח בענין. משחק הקלפים נעלם מן השולחן, ורק ספרי גמרא, רי"ף, רמב"ם, טור ושו"ע היו מונחים לפנינו כשהם פתוחים (מובא בספר משפחת בונדי [אנגלית] עמו' 11, הועתק בקובץ מוריה גליון קס"ה עמוד צ"ב).

כן נהג האדמו"ר אור ישראל מסטאלין, לשחק בליל ניטל עם בניו במשחק השח (רשימות משמשו רבי צבי פאצ'עניק). כמו"כ בעל אהבת ישראל מוויזניץ היה נוכח בעת שבניו שחקו שח בניטל. וכן נהג אדמו"ר מסקווירא צ"ל, אכן תיכף שבא חצות הלילה הפסיק ופתח את הגמרא (נטעי גבריאלי עמו' רנ"ט). וכן נהג האדמו"ר מליובאביטש צ"ל לשחק עם חמיו שא"ך (כן ראיתי תצלום תמונה בספר 'ימי בראשית', עמוד 337).

אך היו גדולים שהתנגדו למשחקים בליל זה וכמשי"כ בדרשות חת"ס ח"א דף ע"ה ע"ג בהספדו על רבינו משולם איגרא ז"ל: "מה נאמר ומה נדבר בשלנו הרעה הזאת בשמוח ישראל לאיד וחגא של ע"ז ועושים החגא לחג, אוי נא איך יערב לב איש הישראלי

לישב בסוד משחקים בפרט בימים של צער דימיים ח' ט' טבת היה חושך בעולם...

ורק לאנשים קלי דעת התירו המשחקים, כדי שלא יבוא לידי עבירות חמורות מחלוקת ולשה"ר וכדו', אבל לבני תורה אין שום היתר רק ילכו לישון בתחילת הלילה ויקומו מחצות ואילך. וכמש"כ החת"ס בליקוטי תשובות סי' ל"ב וז"ל: "עמדתי על הנסיון כי אסרנו השחוק על זמן מה, ובתוך הזמן היו ימי חגם, וישראל קדושים נהגו בו איסור. וראיתי בעיני כי עי"ז באו כמה מחלוקת ולשה"ר בהיותם בטלים באותה לילה ממשא ומתן, ואין דרכם לעשות כי אם לישב בסוד משחקים, ועתה כי ידם אסורות הבטלה מביאה לידי הרבה מכשולים, אמרתי ישראל בני נביאים הם וקדמוניו הנהיגו כן... ע"כ אם יסכימו בית צדק שבעירי להתיר קצת כגון קוויטליך שקורין בלעטין בלשון אידיש, מטינא שיבוא מכשורי. אמנם ללומדי תורה אשר יש להם כח לעסוק בתורת ה' לא מצאתי תקנה בכל מה שכתביא ומבואר בערכין דף ט"ו ע"ב א"ר חמא בר חנינא מה תקנתא של מספר לה"ר אם ת"ח הוא יעסוק בתורה שנאמר מרפא לשון עץ חיים". עכ"ד החת"ס.

ניצול הזמן במלאכות שונות

מצאנו לגדולים שעשו שאר חפציהם, על החידושי הרי"ם מגור מסופר שהיה נוהג בליל ניטל לגזור נייר "אשר יצר" (טואלט) לכל השנה. כן סיפר כ"ק האדמו"ר הפני מנחם' מגור זצ"ל, הובא בבית ישראל מטסדורף ח"ח עמו' ש"א. וכן נהג הגר"ש רוזנברג זצ"ל אב"ד אונסדורף, ונתן טעם לדבר, שהוא לזכר צורת דינו של אותו האיש, כמבואר בגמ' גיטין דף נ"ז ע"א (בחסרונות הש"ס) 'אזיל אסקיה ליש"ו בנגידא באוב, (פי' שאונקלוס בן אחיו של טיטוס עמד להתגייר, לפני כן רצה לדעת מי חשוב בעולם הבא, והעלה באוב כמה וכמה אנשים אחד מהם היה אותו האיש). א"ל מאן חשיב בהאי עלמא? אמר לו: ישראל. דיניה דהווא גברא במאי? אמר לו בצואה רותחת, דכל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת'.

בגמרות הנמצאות לפנינו הושמטה המילה יש"ו ובמקומה הוכנסו המילים פושעי ישראל, כך גם נוספה הערה מ"כוכבת",

על המילים "דיניה דהווא גברא" שהכוונה על "בלעם" ... שמשום מה נתכנה בתואר "פושעי ישראל" ... וכל הכרוכים הללו לא היו אלא לרצות את הצנזור... והאמת היא כפי שמופיע הקטע המקורי ב"חסרונות הש"ס" והכוונה ל"אותו האיש".

הרה"ק בעל ה'אמרי אמת' מגור זצ"ל למד בניטל את השפה הפולנית. בס' ראש גולת אריאל הובא שכן סיפר כ"ק אדמו"ר ה'בית ישראל' זצ"ל, כי במועד מסוים היה רצון מלפני אביו ה'אמרי אמת' זצ"ל להתלמד לכתוב בשפה הפולנית, בכדי שיוכל לרשום בעצמו את הכתובת במשלוח מכתבים וכיו"ב. וכבר ניסו להביא אליו את פלוני המתעסק בהוראת שפה זו כדי שילמדנו. אבל הוא אמר שאין לו פנאי לכך כי אם אחת בשנה, בליל אידיהם ניטל שעה שכשירי ישראל נמנעים מלעסוק בתורה עד חצות.

בליקוטי שיחות חנוכה תש"נ, שמע פעם תשובת תלמיד ישיבה שבלבושיו חסרו כפתורים, וכשנשאל מדוע אינו תופר את הכפתורים בלבושיו? השיב, כי אז לא ישאר לו מה לעשות בניטל, (ס' מדור דור ח"ד עמו' 77).

על בעל 'ערוגת הבושם' מסופר שבלייל ניטל היתה קביעות מיוחדת לאסיפה שנתית של ראשי הקהל לאותו לילה, והיו דנים בדברים העומדים על הפרק ובחזיון ותיקון בדקי הקהלה. על רבי הלל ליכטנשטיין מקולימאי מגדולי תלמידיו של החת"ס, כשהיה אדם בא אצלו על עסקי הרבנות, רבי הלל מפטרו מיד ושב לספרו ולתלמודו, אף הפרנסים לא היה סיפק בידם לדבר עמו בצרכי העיר. פעם אחת בליל ניטל מולד מושיעם, נכנסו הפרנסים אצל רבי הלל לדבר עמו בצרכי העיר, דחה אותם רבי הלל כדרכו, שאלו הפרנסים רבינו הלא ליל ניטל היום ואסור בתלמוד תורה? אם כן מחזיר רבי הלל: מקדימים לישון ומקדימים לקום.

הרבנים והאדמו"רים לא היו מקבלים קהל ופתקאות בליל ניטל. (כן נהג הרה"ק ממונקאטש כמש"כ בדרכי חיים ושלום אות תתכ"ה. וכן האדמו"ר הרה"ק רבי אברהם אלימלך מקארלין ז"ע הי"ד, כששהה בא"י בשנת תרצ"ג וחל ליל ניטל לא קיבל קהל. וכן הוא בלב שמח החדש מהגה"ק מאלעסק סי' כ"ד אות ט' שלא קיבל פתקאות).

מנהגו של הרה"ק רבי אברהם אלימלך מקארלין הי"ד שהיה מכסה בניטל את כל ספריו, וכן בבית מדרשו הקפידו להכניס בניטל את כל הספרים לארונות. (שמעתי מפי הרה"ח ר' אלעזר בריזל זצ"ל, וזה היה כשביקר בארץ הקודש). ותפילת מעריב התפלל בע"פ כיון שהסידור היה מכוסה. (כן שמעתי מפי הרה"ח ר' אהרן הוזימן ז"ל. הנהגה זו לקח מאביו הרה"ק מרן אור ישראל מפראנקפורט זיע"א, שפעם אחת חל ניטל בליל שבת קודש, אמר את הזמירות בע"פ ולא מתוך הסידור. - בשם הרה"ח ר' נתן מאיר בוקצין ז"ל שהיה נוכח בשעת מעשה).

וכע"ז היה מנהגו של האדמו"ר הצמח צדיק מויזניץ, שלאמירת שלום עליכם והקידוש בליל ש"ק היה פתוח לפניו סידור מהר"י עמדין, ופעם אחת כשחל ניטל בליל ש"ק עמד הגבאי לפתוח הסידור לפני האדמו"ר, אך הרבי נגע בו בידו לבל יפתחנו, ואמר את הקידוש והסידור סגור. (מוריה גליון קס"ה עמוד צ"ה, בשם ר"א זינגר משאץ, שהיה נוכח בשעת מעשה).

ניטל שחל בשבת

גם כשחל ניטל בשבת קודש נהגו רוב שלא ללמוד בו.

על החידושי הרי"ם העיד רבי צבי יחזקאל מיכלזון (אב"ד פלונסק בעל תירוש ויצהר) במכתבו (הובא בטעמי המנהגים עמוד ת"ק, ובשיח שרפי קודש ח"א אות תקכ"ב, ובאוצר כל מנהגי ישורון עמו' 102): "שמעתי מרב גדול ישיש, שהיה פעם אחת בימי החורף על ש"ק אצל אדמו"ר הגה"ק בעל חידושי הרי"ם מגור, ואז היה אותה העת שנוהגים בכל תפוצות ישראל שאין לומדים בליל שחל תקופת טבת. ובאכלו סעודת ליל ש"ק עם קהל החסידים המסובים לשולחן הטוהר לא אמר אז דברי תורה לפני העם כדרכו בכל ש"ק, רק סיפר כי פעם אחת שאל כומר את הגה"ק הרבי יהונתן אייבשיץ, חכמיכם אמרו כי העולם עומד על התורה, הלא יש לכם היהודים זמן שאינכם לומדים תורה, על מה עומד העולם בשעות הללו? השיב לו רבי יהונתן מנהג ישראל תורה, וקיום המנהג שאין לומדים תורה הוא עצמו תורה, ועל זה קיים העולם. ולא אמר תורה רק סיפור סיפור זה".

מאיךך מקובל בבית גור כי כאשר אירע פעם אחרת שחל ניטל בליל שבת קודש, וישב החידושי הרי"ם בשולחנו הטהור אמר דברי תורה כמנהגו בכל ש"ק. והתייחסו לזמן ניטל אז, אמר: "צי חסידות האט ער קיין שייכות נישט". כך נהגו אדמו"רי בית גור אחריו לפי עדות חסידים נאמנים, כאשר חל ניטל בליל ש"ק אמר הבית ישראל דברי תורה בשולחנו הטהור כדרכו בקודש.

כמו"כ הוא מנהג בעלזא שלא ללמוד גם כשחל בש"ק, אך בשולחן שבליל שבת קודש היו האדמו"רים אומרים דברי תורה, באמרום שה'דברי תורה' בעת השולחן הם תפילות ומותר לאמרום בניטל.

וכן מסופר בס' ויגד יעקב בהקדמה עמו' ט"ו, שהרה"ק רבי ישכר דוב מבעלזא השיב לאחד ששאלו מדוע אינו מונע מלומר תורה בליל ניטל שמנהג ישראל למנוע אז מלימוד. השיב שתורתיו הם תפילות. כך גם נהג הרה"ק רבי אהרן מבעלזא שהיה אומר תורה על שולחנו הטהור, אף שחל ניטל בליל ש"ק, ואמר הטעם כי הד"ת שלנו בעת השולחן הם תפילות ומותר לאמרום בליל ניטל. (כן הוא במנהגי בעלזא לר"י קלפהולץ). ועיין בתפארת שלמה פ' מצורע ד"ה זאת, שצדיקו הדור ע"י אמירת תורתם ממשיכים השפעות טובות ורפואה עי"ש באריכות. וכע"ז אמר הגה"ק רבי יצחק אייזיק מזידיטשוב ז"ע (הובא בהקדמה לס' בני שלשים) כששאלוהו אודות אמירתו תורה בסעודה שלישית, דמזוה"ק משמע שבזמן זה עת פטירת מרע"ה אין לומר. ענה הרה"ק מזידיטשוב: "אונזרע תורות זענען תפילות".

לעומת זאת בהרבה חצרות החסידים שאין לומדים אפי' דברי תורה אין אומרים, כן נהג בעל הקדושת אהרן מסאדיגורא כמש"כ בספרו. וכן היה נהוג אצל אדמו"רי ויזניץ כמו שנכתב בס' קדוש ישראל עמו' קפ"ד, וכן נהג בעל ערוגת הבושם מחוסט שלא למד בש"ק את מאמרי הזוהר, שו"ת דברי ישראל ח"ב סי' כ"א. וכן מנהג סקווירא שלא ללמוד בשבת ניטל. והאדמו"ר מסקווירא זצ"ל היה בא לשולחנו מוקדם יותר כדי שאחר חצות יוכל ללמוד. ובנטעי גבריאל מביא בשם אדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל שחמיו מזי"ר הגה"ק בעל עצי חיים מסיגעט זצ"ל אמר שהואיל וניטל פוטר מלימוד התורה, נפטר עי"ז גם מאמירת דברי תורה. וכן הגה"ק

מאלעסק לא אמר תורה בליל שבת ניטל, לב שמח הנ"ל. וכן בעל עטרת ישועה מדזיקוב זצ"ל לא אמר תורה דכתיב ישב בדד וידום כי ניטל עליו. וכ"כ בשו"ת קנין תורה ח"ה סי' צ"ב שרבותינו נמנעו מלומר תורה אפי' כשחל בשב"ק. וכן האדמו"ר הרשב"ב מליובאביטש כשנפל ניטל בליל שב"ק לא יצא לאמירת התורה. וכן מנהג קרלין שלא ללמוד בשבת אם חל בו ניטל. וכל זה הוא גם להעביר הסדרא שנים מקרא ואחד תרגום.

בדרכי הישר והטוב החדש עמ' של"ב מסופר, שפעם אחת רצה הגה"ק מליסקא להעביר הסדרא שנים מקרא ואחד תרגום, וכאשר ישב ורצה ללמוד נפלה עליו תרדמה וגם כבה הנר ולא הספיק לעבור שמו"ת, והבין כי מן השמים עכבוהו ורגלי חסידיו ישמור.

אך היו אחרים שלא חששו כשחל ניטל בשבת, וכ"ק האדמו"ר ר"ש מקוידינוב זצ"ל, במשמרת שלום סי' כ"ז סעי' ג', בביאור מנהגם שאין חוששין לקדש בשעה שביעית, כתב: "ובאמת הוא פלא לחשוש בשבת בענינים כאלו, הלא אז"ל בזוה"ק וכל שולטני רוגזין ומארי דדינא כולהו ערקין וכו', ולית שולטנא אחרא בכלהו עלמין, ע"כ אני נוהג ללמוד בליל ניטל כשחל בליל שבת, הגם כי בחול נהגין שלא ללמוד, בליל שבת לפע"ד אין שום חשש מהא טעמא דכתבינן". וכן העיד הגה"ק מהרא"ש מסטרופקוב על מנהגו של אביו

רבי יחזקאל משינאווא ז"ע שאמר ד"ת בש"ק שהיה בניטל, ואמר הטעם, משום דכל דינין מתעברין מיניה. כ"כ בספר לעטר פתורא עמו' נ"ג.

אחרים רצו לומר דכיון שהאיסור ללמוד בניטל הוא משום דפקודי ה' ישרים משמחי לב, לכן כשחל ניטל בשבת מותר ללמוד כמו בתשעה באב שחל בשבת. כ"כ רבי שבתאי לפשיטין אב"ד יולינצא במכתבו המובא בס' הזרת קודש דף מ"ז.

מקומות שלא קיבלו עליהם ניטל

מפורסם מה שאמר הרה"ק רבי מרדכי מסלונים ז"ל, בשם הגה"ק רבי שמואל הלר ז"ל אב"ד דעה"ק צפת ת"ו, שבא"י אין לחוש לניטל כלל. וכתב דו"ז הגאון רבי יוסף ליברמן שליט"א במאמרו הנדפס בקובץ מוריה - סמך לדבריו מד' הרמב"ן (פ' אחרי יח, כה) "כי ה' ברא הכל ונתן על כל עם מזלות בשמים ועליהם מלאכים שרים עליהם, כענין שר מלכות פרס ושר יון. אבל א"י נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מהמלאכים קצין שוטר ומושל, וז"ש והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ" עיי"ש. ובזוה"ק (פ' יתרו דף ע"ט:): כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה, מאי טעמא משום דזרעא קדישא לארעא קדישא סלקא, ושכינתא באתרה יתבה, והאי בהאי תליא. וכתב באור החמה בשם הרמ"ק ז"ל שישאל מתייחסים במציאות נשמתם אל ארה"ק, והגויים מתייחסים לחו"ל ארץ העמים הטמאה שתחת שר שלהם. אבל ישראל הדר בחו"ל, אינם בשכינה שבא"י, ולא בשר שבחו"ל, אלא עצור ועזוב עי"ש (ועי' באריכות באוצר הפוסקים כרך כ' בקונטרס ישוב א"י, לגבי זה"ז). - ובחסד לאברהם למהר"א אזולאי ז"ל (מעין ג' נהר ג') כתב: ש"י כיוסיו ופרוכת ומסך הבדל סביב לא"י, אשר שומרים גבולים הללו, שלא תתפשט הקליפה ומגרשים בכל דור ודור מתוכה, אע"פ שארץ ישראל חרבה ושוממה וכו', עכ"ז החיצונים אינם שולטים בא"י, רק מה שהחריבו, ואח"כ נתגרשו, ועמדה א"י בחורבן ואין זר בתוכה" עכ"ד. (ותחילת דבריו שם מובאים בשו"ת חת"ס חיו"ד סימן רל"ד).

הובא בליקוטי שיחות חלק ח"י אודות השמועה באה"ק שאין נוהגין בזה כלל, כתב דאולי הוא משום שפשטה שם ממשלת הישמעאלים, ושתלוי בשר של מעלה לא היה מלכתחילה ענין לניטל שם וממילא אין חשש דלהוסיף חיות. גם הגאון בעל הקהלות יעקב מסטייפלע היה לומד בליל ניטל. ונהג ללמוד בע"פ ולא מתוך הספר. מפני חילול השם, כי היות והחסידים אין לומדים ומסתכלים על מי שלומד כעובר עבירה ולכן למד בע"פ

וכן רבי אברהם יעקב מסאדיגורא שהיה גר בתל אביב לא חש לניטל. וכן האדמו"ר ממכונבוקא זצ"ל היה מקיל בזה בארץ ישראל.

אנשי עדות המזרח הספרדים לא קיבלו את ניטל, (עיין בשו"ת יביע אומר ח"ז סי' כ"ב). והטעם כתב בתשובות וביאורים סי' קמ"ו כיון ששם לא שלטו הנוצרים רק הישמעאלים, לכן אין להם מנהג זה.

כמו"כ כמה חוגים מחכמי ליטא לא קיבלו עליהם את ניטל וכמו שנהגו תלמידי הגר"א שהזכרנו לעיל. וכן החזו"א לא היה חושש לזה והיה אומר שעיקר הטעם הוא מפני פחד הנוצרים וזה ל"ש עתה, (כ"ה בס' שמירת הגוף והנפש ח"א סי' צ"א סעי' א' משם הגר"ח קנייבסקי שליט"א). והקפיד על הנוהגים שלא ללמוד, (כן נכתב בארחות רבינו ח"א עמו' קצ"ג). וכן הגאון בעל הקהלות יעקב מסטייפלע היה לומד בליל ניטל. (ארחות רבינו שם. ושם נכתב שהיה לומד בע"פ ולא מתוך הספר. מפני חילול השם, כי היות והחסידים אין לומדים ומסתכלים על מי שלומד כעובר עבירה. לכן למד בע"פ. וסיפר הסטייפלער שבדידההו עובדא שחסידי אחד נכנס אליו לשאול איזה ענין בליל ניטל וראהו לומד. תמה עליו, וסגר הסטייפלער את הגמ' והתנצל בפניו שלא ידע, ולכן אינו רוצה ללמוד מתוך הספר. גם משום שציבור גדול נוהגים כן. והוסיף שאילו היה לו איזה מקום מסתור שאפשר שם ללמוד שלא יראהו היה הולך ללמוד שם. גם ביקש שלא יגלו מתי הוא ליל ניטל כדי שלא יבטל הלימוד. - וכע"ז סיפר לי הרה"ח ר"א בריזל זצ"ל, שסידר פעם איזה ענין בליל ניטל והלך לקבל את חתימת הרב אליעזרוב אב"ד חברון, ומצאהו לומד, שאלו הלא ניטל היום ומדוע לומד? מיד סגר את הספר ועשה עצמו כאילו לא ידע. וטעמו כנראה היה משום שבארץ ישראל אין לחשוש. אך לא רצה לזלזל בו כיון שציבור גדול נוהגים בו וכנ"ל).

וכן המהרי"ץ דושינסקי לא נהג לבטל הלימוד בליל ניטל. (כן הוא בס' בית ישראל מטסדורף ח"ח עמו' שו'. וכן דו"ז הגר"י ליברמן שליט"א במאמרו בקובץ מוריה, שעפ"י רוב למד ברבים בליל ניטל, ורק כשהעירו לו שהלילה ניטל, והיה כבר מאוחר אמר: "כבר מאוחר והלילה ניטל", השאיר את הספר פתוח וסיפר קצת סיפורי צדיקים). ■

וזה שאמר הגר"ש הלר ז"ל שאין לחוש בא"י שאינו דומה לחו"ל ששם שליטת שרי העמים ויש התפשטות הקלי', וישראל העצור ועזוב בחשש סכנה. משא"כ בא"י נחלת ה', שהחיצונים נתגרשו מתוכה. - אכן הגם שיפה אמר כן בעירו צפת, שהיא מהיחידות שבעיריות הקדומות שאין בה שום בית תיפלה לנוצרים [ואולי זה היה טעמם של הצדיקים שבחרו בצפת, שמרן החת"ס כ"כ התרעם עליהם, בהספדו על רעש צפת (בתורת משה סו"פ אמור), על שעזבו את ירושלים מקום השראת השכינה בכותל המערבי עיי"ש. כי הם שבאו מחו"ל המלאה בתי ע"ז, ומצאו בירושלים בעיר העתיקה ג"כ מלא בתי תיפלות מכל העדות, בחרו בצפת מטעם זה, כן י"ל]. אבל בעה"ק ירושלם ת"ו שכל המקודש מחבירו חרב מחבירו (כבאגרת הרמב"ן), ובה בעוה"ר ריכזו גדול של כנסיות, שם אולי לא אמר שאין לחוש, וכן שמעתי מת"ח מובהק, שבעה"ק ירושלם ת"ו לא רק שיש בה כנסיות חשובות שלהם [שאומרים כאן נולד וכאן קבור], אלא שנוצרים מהעולם באים אליהם, וצ"ע אפוא אם לחוש בירושלם. וכמש"כ היערות דבש (סוף דרוש א') "שכאשר גבר החטא בעוה"ר, ונסתלקה השכינה וגבר סט"א, בעוה"ר ביותר סיב הקדושה יתהלכו רשעים וגברו כחות חיצונים" עכ"ל.

כמו"כ יש להקל מטעם נוסף בא"י, כי כאן בא"י חכמי הספרדים ותלמידי הגר"א שנמצאו בה לא חשו לניטל. ומתחילה לא קיבלו עליהם לנהוג מנהג זה. וא"כ גם החסידים שבאו אח"כ נגררים אחריהם ולא שייך לתת עליהם חומרי המקום שיצאו משם, דחומרא זו במקום תליא, וכאן בא"י ששלטו הישמעאלים לא הי' ענין של חגא הניטל כלל, והנוצרים היו מיעוט שנתבטלו ברוב הישמעאלים, ומה גם עתה שמתבטלים ברוב ישראל. - וגם אין זו חומרא, אלא מחשש סכנת הנפש או הגוף שמרו עצמם בארצות מסוימות. והיכא דליכא סכנתא א"צ שמירה.

וכן הובא בליקוטי שיחות חלק ח"י אודות השמועה באה"ק שאין נוהגין בזה כלל, כתב דאולי הוא משום שפשטה שם ממשלת הישמעאלים, ושתלוי בשר של מעלה לא היה מלכתחילה ענין לניטל שם וממילא אין חשש דלהוסיף חיות.